

Bögre Zsuzsanna

Az anonimizálás dilemmái és az arany szabály – egy szociológus nézőpontja

Átolvasva Bakos Áron *Név nélkül: az anonimizálás kérdései az etnográfiai kutatásban* című írását – amely nem csak, hogy okos, összeszedett, hanem olyan fontos kérdéseket fogalmaz meg, amelyek mindegyikére érdemes lenne egyenként kitérni és megvitatni –, egyrészt szívesen elmondom a véleményemet, másrészt (bevallom) szégyenkezem is, mert annyira csak töredékét tudom megfogalmazni a folyton újratermelődő dilemmáimnak, amelyek egy-egy anonimizálás-„ügy” kapcsán felmerülnek, hogy talán jobb lenne semmit sem mondani. Hogy mégis válaszolok, az azért van, mert szeretném a közösbe tenni a saját tapasztalatomat, s kivenni belőle a másokét.

Az anonimizálás első lépése véleményem szerint az interjú felvételével kezdődik, paradox módon. Személyesen én minden kutatásban, minden interjú előtt közlöm a nevem, a munkahelyem, a kutatásom témáját, egyrészt a kutatási szituáció „egyenlőségi elvre” helyezése miatt, hiszen mindezek az információk segítik az alanyt abban, hogy elhelyezze a kutatót a világban. Másrészt, ezen információk birtokában el is utasíthatja a megkérdezett személy az interjút, a részvételt s bármiféle együttműködést.

Az anonimizálás második lépése az interjú befejezése utáni procedúra, amikor az alany egy „szerződés” formájában aláírja, hogy hozzájárul-e az elmondottak publikálásához vagy sem, saját nevének stb. felhasználását engedélyezi-e vagy sem, illetve, mikor engedélyezi az elmondottak publikálását, azonnal vagy a halála után, vagy X év után.

A fenti két lépést követi az igazi dilemmák sorozata, ahogyan azt Bakos Áron felvezetőjében olvashattuk, számtalan elv számtalan megoldása létezik, de nincs általános recept – ahogyan azt tudjuk. Minden egyes kutatási esetet, minden egyes helyzetet önmagában meg kell vizsgálni, s a kutatónak kell meghoznia a döntést, vállalva annak összes konzekvenciáját. Ez így még mindig nagyon formálisan hangzik, bár igaz.

Átgondolva az eddigi gyakorlati megoldásaimat, két eset ismertetése után megfogalmazom a magamra nézve kötelezőnek tartott általános szabályt, amelyet sok-sok kudarc, néhány jól meghozott döntés után alakítottam ki.

Egyik esetben a kutatási témámhoz, a „*vallásosság és identitás*” témakörében kerestem interjúalanyokat, s rátaláltam egy 85 éves katolikus tanítónőre, aki 7 évet ült börtönben, állítása szerint azért, mert 1949–1950-ben napi miselátogató volt. Olyan koherensen mesélte el az élet-történetét, méghozzá olyan költői módon, hogy minden mondatát igaz szóként magamba szívtam, még kérdezni is alig tudtam. Többször visszamentem hozzá, barátság alakult ki közöttünk, közel háromszáz oldalas szöveg született a beszélgetéseinkből.

Bögre Zsuzsanna (1960) – szociológus, PhD, habilitált egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Szociológia Intézet, Budapest, bogre.zsuzsanna@btk.ppke.hu

Amikor az interjú elemzésére került sor, akkor derült ki számomra, akkor hullott le a szememről a hályog, hogy a szöveg nemcsak szimplán koherens, hanem túlon túl is az. Láthatóan egy jól kidolgozott narratíva került a kezembe, amelynek van egy jól körülhatárolható üzenete, vagyis nincs sok elemzési lehetőség benne. Az üzenet a közgondolkodás pillanatnyi (15 évvel ezelőtti) megítélése szerint nagyon elfogadható volt: „Egy katolikus tanítónő 7 évre börtönbe került, mert a tiltások ellenére nem hagyott fel a napi miselátogatással.” – így lehetett összefoglalni a 300 oldalas interjú tanulságait. Ehhez nem kellett hosszas elemzésbe bocsátkozni, a szöveg önmagáért beszélt. Egy nagyon zavaró dolog nem hagyott nyugodni. Miért ennyire tökéletes a szöveg? Csak egy megoldás adódott, folytatni a kutatást, például elmenni az ÁBTL levéltárba¹, s utánanézni a letartóztatásnak, a kihallgatásnak s a börtönvamber feljegyzéseinek, ha van ilyen – ez volt az elhatározás. Ahogyan említettem, jó barátságba kerültünk, elmondtam a tervemet Vilmának (nevezzük így az alanyt). S itt jön a fordulat. Kereken megtiltotta nekem, hogy utánanézzek a múltjának, a barátságunkra hivatkozva, s megesketett, hogy nem megyek a levéltárba. Betartottam a szavam, bár nem volt könnyű. Halála előtt átadta nekem a naplóit, s megengedte, hogy mindent felhasználjak halála után. 92 évesen halt meg. Most csak annyit a történetéről, hogy – mint kiderült – nem azért került börtönbe, mert napi miselátogató volt (az volt egyébként), hanem azért, mert szerelem útján belekeveredett a rákosi rendszer elleni összeesküvésbe, egy tényleges próbálkozásba, nem kellett hozzá még koncepciót sem gyártani az államvédelemnek. S miután leülte a hét évet, s megvárta a szerelmét, aki 10 évet kapott, utána a szerelme megnősült, de nem Vilmát vette el. Szégyenérzete miatt Vilma egy új, nagyon koherens történetet rakott össze magának, elnyomva a valót.

A másik eset az „’56-os asszonyorsók” kutatása közben talált rám, amikor bebörtönzött szabadságharcos nőekkel, feleségekkel készítettem interjúkat, s hozzáolvastam levéltári anyagokat. Szembejött velem egy gyönyörű ’56-os szerelmi történet, amelyben a Corvin közti szabadságharcosok egyik vezérének, Iván Kovács Lászlónak, a szerelme Iván Kovács után ment a börtönbe, s akkor ott, vele együtt akart meghalni. Igen ám, de a hölgynek kinn maradt két gyermeke, akikkel sikeresen megszarolták, s miután Iván Kovácsot kivégezték, őt szabadlábra helyezték annak fejében, ha a volt ’56-osokkal felveszi a kapcsolatot, és jelent róluk. Erzsébet (nevezzük így) aláírta az együttműködést, felvette a kapcsolatot a volt bajtársakkal, s mondhatni, igen terhelő jelentéseket adott le tartótisztjének.

Erzsébet után hosszú hónapokon keresztül nyomoztam, míg végül kiderült, hogy már nem él. A gyermekeit is kerestem, de nem találtam kapcsolatot hozzájuk.

Mindkét példában azt tartottam etikusnak, ha az alanyokról szóló saját narratívámat csak haláluk után publikálom. Ezzel a megoldással egyrészt a kutató önmagát védi, az esetleges konkrét kritikai észrevételekkel szemben, mert ez azt is jelenti természetesen, hogy ebben az esetben az alanyoknak nincs semmiféle reagálásra lehetőségük. Tehát az első szempillantásra etikusnak tekinthető megoldásról könnyen kiderülhet, hogy az nem jó másra, mint a kutatói dominancia biztonságos megőrzésére.

Mivel mindkét esetben levéltári adatokat is felhasználtam, így csak részleges anonimizálásról lehet beszélni, a források pontos megadásának elve miatt. Ezt a lépést ezért érheti jogos kritika, belátom.

¹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (szerk. megj.)

Mi tehát az én személyes kutatási elvem az anonimizálással kapcsolatban? A válaszom inkább etikai jellegű., mintsem episztemológiai. Szociológusként tanulmányaim célja nem lehet más, mint az egyes esetleírásokból társadalmi érvényű következtetések levonása. Vagyis az a dolgom, felfogásom szerint, hogy tanuljunk a magunk vagy a mások hibájából, olyan értelemzéseket fogalmazzunk meg a társadalomról, annak tagjairól, hogy közben jobba is tegyük a világunkat. S ha ez a célom, akkor milyen eljárást kövessek ahhoz, hogy a tudományos és az etikai céloknak egyaránt megfeleljen a publikációm. Arra jutottam, sok-sok év után, hogy a mondanivalómat addig kell gyúrni, alakítani, formázni a másik emberről, egy csoportról, amíg az olyan formába nem öntődik, hogy megfeleljen az aranyszabálynak. Ha kiállja a feldolgozás azt a próbát, hogy ha rólam vagy az én csoportomról szólna a történet, akkor én mit szólnék hozzá? Engedném-e publikálni? Társadalmilag hasznos? Igaz annyira, hogy hiteles legyen? Az emberi méltóságot tiszteletben tartja a szöveg? S ha a válaszok igenek, akkor mehet tovább a szöveg. Ez nem azt jelenti, hogy csak a szépet és a jót lehet megírni egy-egy kutatás során, sőt! Hanem azt, hogy mindenkiről az aranyszabály szerint kellene írni: „Csak úgy, csak annyit és olyan formában, amit ha rólam írnák, akkor is...”

Hogy ez sikerül-e vagy sem, az mindig utólag derül ki. Részben a kritikai megjegyzésekből, ha vannak egyáltalán, részben pedig a saját ítéletem előtt megállja-e a próbát az írás, utólag is. Mindig eljutok az aranyszabály szerinti egyensúlyhoz? Egyáltalán nem. De törekszem rá. S mi kell ehhez? Minden egyes kutatás előtt, alatt és után át kell gondolni az egyes esetet, a kontextust, a tanulmány célját, ahogyan azt Bakos Áron megfogalmazta a tanulmányában.